Kaebajad juhivad tähelepanu, et kaebus oli esitatud VVK 29.10 toimingu peale ja kolmas taotlus seoses 29.10 otsusega nr 105 ei tulene kaebajate subjektiivsetest õigustest ega ole iseseisev taotlus, vaid on tingimuslikult seotud teise taotlusega järelevalvemenetluse staatuse kohta ning on sellisena pigem kohtu tähelepanu juhtimine võimalikule vajadusele anda kohtuasja lahendamise käigus hinnang ka otsusele nr 105.

Kui kohus on jõudnud selgusele sellise hinnangu andmise vajaduses, siis viitasime oma järelevalvetaotluses tõepoolest avaldatud raportitele ja artiklitele, mille kohaselt RKVS §9 lg2 p4 mõttes ei ole tagatud eksperimentaalse netihääletuse turvalisus ja töökindlus selliselt, et seda saaks viia läbi RKVSi, sh RKVS §1 ja sealt tulenevalt PS §1, §56 ja §60 nõuetele vastavalt. Hääletamise salajasus ei ole olnud faktiliselt tagatud RKVS §48[6] lg1-4, lg7 ja lg9-10 mõttes, sj EN soovituse CM/Rec (2017)5 punktidest 19-26 pole ükski tõendatult tagatud, otsene vastuolu on punktidega 23, 25 ja 26. Kuigi vaatlemise õiguslik tähendus on RKVS/PS kontekstis alamääratletud, võib käsitleda PS §60 ühetaolisuse ja otsesuse riivena seda, kui mõne hääletusviisi puhul pole ülejäänutega võrdväärselt tagatud valijate ja demokraatliku avalikkuse, sh valimisvaatlejate võimalused ise vahetute tõendite põhjal veenduda, et valimiste sammud läbiti ja tulemused tehti kindlaks korrektselt. CM/Rec (2017)5 mõttes tähendab see, et punktidest 32-34 pole ükski tõendatult tagatud, otsene vastuolu on punktidega 32a, 32c, 33a-c, e ja 34, aga ka tõsised puudused vastavuses punktides 36, 38-39, 41-49 kirjeldatud tagatistele.

Kuna Riigikohtu teadaoleva praktika kohaselt pole valijatel üldist õigust kaebemenetluses nõuda, et valimised oleks viidud läbi vastavalt seadusele, siis piirdusid kaebajad taotlusega, et selles veenduks VVK oma RKVS §9 lg1 ja §14 lg5 pädevuse raames ise. Seda pole VVK oma avalike koosolekute ja nende protokollide alusel hinnates teinud. Kaebajad on seisukohal, et kõigil valijatel, sh kaebajal Märt Põdral on subjektiivne õigus salajase hääletusega vabadele valimistele ning tõhusale kaebemenetlusele, millega vaidlustada olulisi puudujääke selle õiguse faktilisel tagamisel. Kohalikke, st enamasti ühtlasi Riigikogu valimistel valija rollis olevaid valimisvaatlejaid ühendaval MTÜ-l Ausad Valimised on sisuline pädevus hindamaks, kas VVK on kõrvaldanud avaldatud raportites ja artiklites kirjeldatud puudused demokraatlike valimiste põhimõtete tagamises. VVK liige Airi Mikli deklareeris 29.10 koosolekul õigesti, et "operatsioonisüsteemide määramise otsuse tegemisel peab VVK kaaluma hääletamise üldpõhimõtete tagamist üksikute asjaolude kaupa" (protokoll, lk 14), kuid RKVS §9 lg1 järgi VVK pädevuses olevaid ja RKVS §1-s sätestatud üldpõhimõtete hindamise samme koosolekul faktiliselt ette ei võetud. Ülevaadet üldpõhimõtete tagamisest ei pakkunud netihääletuse opsüsteemide kaupa ka ükski VVK koosolekule esitatud raport ega RVT juhi Arne Koitmäe päevakorrapunktis 2 tehtud ettekanne, mis ei paistnud sisaldavat isegi nimekirja olulisematest muudatustest, mis olid võetud ette võrreldes 2025. aasta KOV valimistega.

Nii selgus alles päevakorrapunkti 4 arutelu käigus, et netihääletuse süsteemis

on tehtud “suurem kontseptuaalne muudatus” (protokoll, lk 12), millega peaks kõrvaldatama Treier/Düüna demonstreeritud siserünnete võimalus. On alust arvata, et suurem kontseptuaalne muudatus võib tuua kaasa seaduste muutmise vajaduse, mida VVK koosolek ei hinnanud ja kaebuse 6.11 täienduses osutasime KVEK pöördumise näitel, mislaadi tõendid oleks võinud kinnitada 2024-2025 lahendamata siserünnete tegelikku välistamist. Alles pärast koosolekut on VVK 11.11 kohtule esitatud täiendavates selgitustes osutatud, et valijal ei ole “enam võimalik kasutada elektroonilise hääletamisega seotud metaandmeid ja autentimistoimingute logisid selle tõendamiseks, milline elektrooniline hääl oli valija viimane ehk kehtiv hääl” (selgitused, lk 2-3). Sellist muudatust 29.10 koosolekul ei tutvustatud ja see paistab pärinevat hilisema RVT 6.11 vastuse KVEK-ile[1] leheküljelt 4, kuid ID-tehingute logikirjete peitmine eeldaks ilmselt ITDS §9[4] nõuetest lähtuvalt muudatusi mitte ainult Eesti seadustes, vaid läheks ilmselt vastuollu eIDAS määruse artikli 24 lg2 punktides e-h sätestatud kvalifitseeritud usaldusteenuse osutaja kohustustega.

Opsüsteemide kehtestamise otsus, mida RVT ja VVK õigustatult peavad valimistel konkreetse elektroonilise hääletuskanali lubamise otsuseks[2] – ja mida väljendasid ka VVK 29.10 koosoleku arutelud koos nende käigus esitatud põhjendustega[3] –, piirab kaebaja Märt Põdra võimalust valimistel hääletada niivõrd kui hääletuskanalis ei ole teiste hääletuskanalitega võrdväärselt tagatud valimiste üldpõhimõtete järgimine, st vabad valimised salajase hääletusega. Kaebajad on seisukohal, et valijalt ei saa nõuda, et ta iseseisvalt teeks valiku hääletuskanalite seast lähtuvalt sellest, et mõnes neist on tagatud demokraatlike valimiste põhimõtete järgimine ja mõnes teises mitte. Kui valijatele pakutakse rohkem kui ühte hääletuskanalit, siis peab valimiste korraldaja suutma tagada, et ühegi konkreetse üldiselt kõigile valijatele kättesaadava hääletuskanali kasutamine ei pane valijat ebavõrdsesse olukorda võrreldes teist hääletuskanalit kasutavate valijatega. Kui mõne hääletuskanali kasutamine ei taga üldpõhimõtete järgimist, siis peaks selle kasutamine olema erandlik, valijale kättesaadav vastava taotluse esitamisel, mille juures valijat informeeritakse ka hääletuskanali kasutamise täiendavatest riskidest või kontrollitakse valija tegelikku vajadust erikanali kasutamiseks – nagu seda tehakse teatud juhtudel välisriigis hääletamisel, asukohas hääletamisel või hääletuskasti tellimisel koju[4].

Kaebajate hinnangul ei ole RVT tõendanud ja VVK järelevalvajana rakendanud küllaldast hoolt, et elektroonilistes hääletuskanalites oleks RKVS §9 lg1 lähtuvalt ja lg2 p4 tähenduses tagatud valimiste üldpõhimõtete järgmine.

Kuigi õiguse valimisi vaadelda tähendus on Eesti seadustes alamääratletud, kuulub see PS §1 demokraatia põhimõttest, PS §56 rahvapoolse kontrolli põhimõttest ja PS §60 otsesuse põhimõttest lähtuvalt samuti valimiste üldpõhimõtete hulka, mida väljendavad osaliselt RKVS §19[4] sätted. Kodanikest valimisvaatlejad, kes on ühtlasi valijad, kasutavad oma õigust valimisi vaadelda veendumaks, et nende endi antud hääled koos teiste valijate antud häältega loetakse korrektselt läbiviidud valimistoimingute tulemusena õigesti kokku.

Erinevalt rahvusvahelistest valimisvaatlejatest on kohalikel valimisvaatlejatel ka subjektiivne õigus salajase hääletusega vabadele valimistele, mistõttu on riigisiseste valimisvaatlejate õigused lahutamatud nende kui valijate õigustest. Kui valijale, kes soovib valimiste vaatlemise teel veenduda valimiste läbiviimise sammude ja tulemuse kindlakstegemise korrektsuses, ei paku mõni hääletuskanalitest selleks teistega võrdväärseid võimalusi, siis on piiratud nii tema õigused valija kui valimisvaatlejana. MTÜ Ausad Valimised on kohalikke valimisvaatlejaid ühendav ja nende huve esindav ühing, mille abil valijatest valimisvaatlejad suhestuvad valimiste ettevalmistamise ja läbiviimise toimingutesse kollektiivselt, kuid millest teadaolevalt ei tulene täiendavaid õigusi valimiste vaatlemisel ega kaebemenetluses.

Kaebajad taotlesid enne VVK 29.10 koosolekut võimalust tutvuda koosoleku materjalidega, millest võimaldati kaebajatel tutvuda ainult E-ITS vaheauditi avaliku raportiga[5]. Kaebajate 12.11 taotlusele menetlusosalisena tutvuda 11.11 VVK poolt kohtule esitatud dokumentidega ei ole kohus vastanud, kuid nende hulgas on materjale, millega tutvumist kaebajatele 29.10 koosolekul ei võimaldatud. Seejuures on VVK palunud kaebajale mitte võimaldada tutvumist 11.11 täiendavate selgituste lisas 5 edastatud KPMG Baltics OÜ auditiaruandega "iOS ja Android m-valijarakenduste tervikluse audit", mis on 6.11 siiski osaliselt avaldatud RVT ja VVK ühisel veebilehel[6]. Seega ei saa pidada korrektseks VVK taotlust piirata kaebajatele juurdepääsu dokumentidele, mis VVK väitel "sisaldavad teavet, mille välistele isikutele teatavaks saamine võib kaasa tuua e-hääletamise süsteemi vastaste rünnakute ohu", sest ühe dokumentidest on RVT ja VVK ise avalikustanud. Kuigi ühe dokumendi käitlemisest ei saa teha järeldusi kõigi dokumentide kohta, siiski annab see märku, et valimiste korraldust puudutavate ja VVK koosolekutel arutatavate dokumentide salastamise alused võivad olla meelevaldsed.

Kaebajad on seisukohal, et selliste dokumentide meelevaldne salastamine takistab õigustamatult valimiste vaatlemist, ning nõustuvad Vahur-Peeter Liini eriarvamusega põhiseaduslikkuse järelevalve asjas nr 5-25-3, mille p4 kohaselt "ainuüksi hüpoteetiline võimalus, et teabe avaldamisega võib kaasneda rünnakute oht valimissüsteemile, ei peaks olema automaatselt juurdepääsupiirangu kehtestamise aluseks", "võimalikku rünnakute ohtu tasakaalustab avalikkuse teadlikkus ohtudest" ja "olukorras, kus e-valimiste süsteemil oleksid nii tõsised turvaaugud, et esineks reaalne oht valimistulemuste mõjutamiseks, ei tohiks nagunii sellise süsteemiga valimistele vastu minna ning nende probleemide varjamine oleks hoopis ohtlik".

Asutusesiseseks kasutuseks tunnistatud dokumentatsiooni alusel läbiviidavad valimised ei pruugi vastata valimiste üldpõhimõtetele, sh valimistoimingute avalikkuse põhimõttele[7], mille järgmist elektroonilistes hääletuskanalites oleks VVK pidanud RKVS §9 lg1 lähtuvalt ja lg2 p4 tähenduses tagama opsüsteemide kehtestamise otsustamisel. Seega võivad kaebajate võimalust valimisi vaadelda õigustamatult piirata juba hääletuskanali lubamist või keelamist otsustavad toimingud koos nende aluseks olevate arusaamadega kaasnevatest riskidest,

ohumudelist ja turvaanalüüsist.

Kohus palus selgitada ka opsüsteemide valiku valija ja vaatleja õigusi piiravat iseloomu seoses mobiilirakenduste opsüsteemidega. Mobiilirakendus hääle kontrollimiseks on elektroonilise hääletuse lahutamatu osa juba 2013. aastast[8], mil võimaldati kontrollrakendused Androidi mobiilirakenduste opsüsteemidele, mida laiendati 2014. aastal ka iOSi süsteemile[9]. Seega ei ole mobiiliopsüsteemide kasutamine ja Apple'i või Google'i või teiste mobiiliopsüsteemide vahendajate ja pakendajate usaldamine ning rakenduste pistelise kontrolli vajadus eksperimentaalse netihääletuse kontekstis uus. Taskuseadmetel hääletamise lubamisega kaasnevad probleemid pole niivõrd tehnilised kui sotsiaalsed ja õiguslikud, sest mobiiltelefon on valijatel enamasti isiklik ja kõikjal kaasas. Sellega kaasneb põhimõtteline muutus hääletamise salajasuse mõistmisel, sest kui töölauaopsüsteemid tõid kaasa pigem hääletamise kodus, töökohal või kohvikus, siis taskuhääletusega nihkub hääletamine ka kohtadesse, kus valija hääle salajasus on veelgi vähem tagatud ja valija ebaseaduslik mõjutamine veelgi vähem välistatud.

VVK 29.10 koosolekul selliseid küsimusi ei arutatud ja eeldatavasti ei puuduta neid ka ükski koosolekule esitatud raportitest või ülevaadetest. Samavõrra oluline on mobiilikeskkondades ka tehisaru, sh tehisaru agentide kasutamine sisuliselt otse hääletuskeskkonnas, millel võib olla oluline mõju valija iseseisvale otsustamisele.

Siiski ei puudutanud kaebajate järelevalvetaotlus ega kaebus spetsiifiliselt opsüsteemide kehtestamist mobiiliseadmetele. Kui kohus soovib hinnata sisuliselt eri opsüsteemidel põhinevate hääletuskanalite lubamist või keelamist, siis valimiskaebuste lühikesi menetlustähtaegu arvestades teevad kaebajad ettepaneku, et sellise materjali koostamiseks annaks kohus kaebajatele aega vähemalt kaks nädalat. Kuna 29.10 koosolekul arutatuga on seotud palju tehnilisi, menetluslikke ja õiguslikke detaile, siis teevad kaebajad ühtlasi ettepaneku arutada kaebust edasi suulises menetluses, kus on kaebajatel võimalus saada ära kuulatud ning kohtul võimalik veenduda vaidlusaluse küsimusega seotud asjaoludes ning õiguslike küsimuste võimalikes lahendustes.

Viited

1. *Vastus pöördumisele elektroonilise hääletamise turvalisuse tagamise kohta* (RVT 6.11)
2. *O. Tomsoni kaebuse edastamine Riigikohtule* (VVK 14.07.2025)
3. *Riigikohus nõuab valimiskomisjonilt infot, mille alusel lubati mobiiliseadmega hääletamine* (Postimees 10.11)
4. *Välisriigis hääletamine*, *Asukohas hääletamine* ja *Kodus hääletamine* (RVT/VVK 2026)
5. *RE: AVALDUS ja TAOTLUS: VVK 29.10 koosoleku vaatlemine ja selle materjalid* (VVK/RVT 29.10)
6. *iOS ja Android m-valijarakenduste tervikluse audit* (RVT/VVK 6.11)
7. *Valimisvaatlejate põhiseaduslik roll, mille arutelu kohutab Riigikohut* (Põder 6.10.2025)

8. *Valijad saavad oma e-häält katseliselt kontrollida juba sügisestel valimistel* (Postimees 9.01.2013)

9. *Elektroonilise hääle kontrolli rakendamine 2014. a Euroopa Parlamendi valimistel* (VVK 9.05.2014)